

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

ABSZTRAKT

A tanulmány az idegenekkel szembeni attitűdök kérdéshez kíván néhány kutatási adalékot szolgáltatni két empirikus kutatás eredményei alapján. A kutatások időben a menekültválság előtt néhány évvel zajlottak. A 2015-ben lezajlott megrázó események különösen izgalmassá teszik annak vizsgálatát, hogy miképp alakult az idegenekkel szembeni attitűd Európa különböző országaiban 2015 előtt, és ez hogyan befolyásolja európaiságunkat és nemzeti identitásunkat. Az időbeli távolság előnyökkel jár, mivel egy sokkal kevésbé feszült és politikailag hiszterizált világban vizsgálhatjuk az idegenekkel és a bevándorlókkal kapcsolatos nézeteket. Az elemzésben nem csupán az idegenellenesség mértéke érdekel minket, hanem keressük azokat a szélesebb szociológiai, illetve kognitív és affektív gondolkodási mechanizmusok, amelyek hatással lehetnek az idegenekre vonatkozó köznapi attitűdökre.

A 2008-ben zajlott kutatás, amely a csoportokkal szembeni elutasítás elméletét tesztelte, kiváló lehetőséget kínál arra, hogy mérjük Európa különböző országaiban a csoportokkal szembeni elutasítás erősségét és a különféle csoportokkal szembeni előítéletek összefüggését. Arra is kísérletet teszünk, hogy keressük azokat a kognitív és affektív mechanizmusokat, amelyek erősítik, vagy éppen gyengítik az idegenellenesség mértékét Európában.

Az elemzés utolsó részében egy másik kutatás segítségével azt vizsgáljuk, hogy vajon a nemzeti kontextus és a nemzethez való kötődés kognitív és affektív háttere milyen összefüggést mutat az idegenekre vonatkozó köznapi attitűdökre.

ABSTRACT

The goal of our paper is to provide some conceptual arguments and empirical results to the phenomena of xenophobia based on two quantitative sociological surveys. The researches were carried out a few years before the recent refugee crisis, so the surveys can be recognized as antecedent to the shocking events of the last year. The dramatic year of 2015 with the refugee crises makes extremely interesting to examine how the attitudes towards strangers in different countries of Europe have changed earlier, and how the crises led to changes in the general attitudes toward immigrants, towards Europe and towards nation-states. On the other hand, from an analytical point of view to understand xenophobia in operation the temporal distance has advantages because attitudes towards strangers and immigrants can be examined in a significantly less tense and politically less hysterical world. Besides, we are not only interested in the extent of xenophobia but also searching for more typical sociological determinants, and also cognitive-affective social psychological mechanisms which may influence everyday attitudes towards foreigners.

The Group Focused Enmity research in 2008 provides an excellent opportunity not only to examine the intensity of subordinate group rejection and their correlation with one another in different European countries but also to search for those cognitive and affective mechanisms that can strengthen or weaken the extent of xenophobia in Europe.

In the final part of our paper we examine the variations between the patterns of xenophobia in Western and Eastern Europe in the context of attachment to the nation and national identity as the

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe

comparative international studies, such as the ISSP research series markedly showed the existence of an eastern-western cognitive 'downhill' in this respect.

Prof. Örkény Antal szociológus, az MTA doktora, az ELTE Társadalomtudományi Kar egyetemi tanára, 1996 és 2012 között az ELTE-UNESCO Kisebbségsszociológiai Tanszék egyik alapítója és vezetője, 2006 óta az ELTE TáTK Társadalmi Kapcsolatok Intézete igazgatója, 2011-től az ELTE szociológia doktori iskolájának a vezetője. Legfontosabb kutatási területei a társadalmi igazságosságérzet vizsgálata, generációs igazságosság, nemzeti identitás és köznapi nemzettudat nemzetközi összehasonlításban, tizenévesek politikai szocializációja és multikulturális beállítódása, a Kárpát-medence inter-etnikus viszonyai, kisebbség és többség együttélése, migrációs potenciál a Kárpát-medencében, nagyvárosi bevándorló csoportok politikai és társadalmi integrációja, nemzetközi migráció és xenofóbia, romákkal szembeni előítéletek, gondolkodtató közvélemény-kutatás a magyarországi roma kisebbségről, sikeres roma életutak és a romák társadalmi integrációja. Örkény Antal társadalmi munkában a Menedék Migránsokat Segítő Egyesület elnöke.

Prof. Antal Örkény is professor of Sociology at the Faculty of Social Sciences of the Eötvös Loránd University of Budapest. Between 1996 and 2012 Antal Örkény was the chair of the ELTE-UNESCO Minority Studies Department which offers an MA program in ethnic and minority studies, since 2006 he has been the director of the Institute for Social Relations including three departments (Minority Studies, Social Psychology, Cultural Anthropology), and since 2011 he has been heading the Post Graduate (PhD) Program in social sciences at the ELTE. As a civic engagement he is the president of the Menedék- Hungarian Association for Migrants.

His major research fields are cross-national surveys on popular perceptions of social justice, national identity and national stereotypes, Roma minority and prejudice against Roma, border identity, inter-ethnic relations in the Carpathian Basin, international migration and xenophobia, integration strategies in different migrant groups.

Az Európai Unió fennállásának legsúlyosabb válságát éli át napjainkban. Az EU elmúlt hatvan évének története páratlan békét és prosperitást hozott a kontinensen. Először születtek olyan generációk Európában, akik soha nem tapasztalták meg a háborúk borzalmaikat, és egyre több országot ötvöz egybe az együttműködés és a közös érdekek minél sikeresebb megvalósításának az eszméje. És bár voltak nehezebb pillanatai az EU-nak, mint például a 2008-as gazdasági válság, de ezeket a közös politika (Görögországot leszámítva) sikeresen tudta még kezelni.

Paradox módon az EU első átfogó és igazán súlyos válságát nem az integráció belső rendszerének megrendülése indította be, hanem egy alapvetően kívülről jövő kihívás, nevezetesen a 2015-ben megindult menekült hullám. Mint azonban kiderült, a 2015-ös év drámai eseményei (a 2016-os évet még nem is látjuk tisztán) nem csupán egy hatalmas migrációs kihívást jelentenek Európa számára, hanem felszínre hozta az Unió súlyos belső problémáit is.

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

Ezek közül csak néhányat érdemes itt megemlíteni. Az első alapvetően fontos kérdés – bár talán meglepő módon még az egyszerűbbek közé tartozik - az EU határainak a védelme, az egységes határellenőrzés problémája, a menekültek regisztrációja és a menekültkérelmek egységes elvek szerinti elfogadása, az arányos befogadás, az erőforrások megosztása és a menekültekkel kapcsolatban széleskörű humanitárius segítségnyújtás. Ezeknél azonban súlyosabb probléma a tagországok szoros együttműködésének a gyengesége, a mindent átható kölcsönös bizalmatlanság, a közös megoldások helyetti széthúzás, a politikai ellenségesség és gyanakvás. A válság kapcsán felszínre került az EU hatalmi és igazgatási rendszerének a gyengesége és tehetetlensége, Brüsszel döntésképtelensége, és a nehezen mégis megszülető döntések végrehajtásának teljes hiánya. Hiányoznak azok a hatalmi intézmények és végrehajtó testületek, amelyek ilyen krízishelyzetben sikeresen tudnának megbirkózni a feladatokkal. Pedig ilyen krízis bármikor bármilyen kérdésben előjöhethet a jövőben. Az intézményszintű és hatalmi problémák oda vezettek, hogy az egyesült Európa politikai eszméje válságba került. A széthúzás és ellenségesség alapján szerveződő hagyományos nemzetállami eszmével szemben megszületett Egyesült Európa víziója kérdőjeleződik meg a tagországok önző, nacionalista és populisták törekvéseiben. A nemzetállamok önző és a saját érdekeiket a többiekkel szemben kikényszerítő politikája megrendíti a modern, a nemzetállamokon túlnyúló, modern európai értékazonosságban való hitet, megkérdőjelezve olyan alapvető értékeket, mint a szabadság, az unió, a demokrácia, az univerzális emberi jogok, a szolidaritás, a tolerancia és egymás elfogadása, a bizalom, az együttműködés és az önkorlátozás. Mindezek hatására még a kevésbé szélsőséges politika mezőben is egyre népszerűbbé válik az a politikai elképzelés, hogy egy szorosabb, a nemzetek feletti integrációval szemben egy lazább, konföderatív alapú, erős nemzeti szuverenitás elvén szervezett Európára lenne inkább szükség. Másrészt felerősödnek Európa számos országában a szélsőséges, nacionalista, sovinszta, populisták pártok, és felerősödik az a fajta közbeszéd, ami nem mentes az autoritarianizmus, a kulturális dominancia, a kulturkampf, a rasszizmus, az antiszemitizmus, a homofóbia, az iszlamofóbia és minden más hasonló előítéletes gondolkodástól és megnyilvánulástól.

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe

A menekültkrízis tehát a politikai válságon túl közvetlenül is kihat a köznapis viselkedésre, a mindennapi kultúrára és az emberek egymás közötti kapcsolataira. Amit megfigyelhetünk napjainkban, és ami talán a legaggasztóbb következménye a jelenleg kialakult helyzetnek, hogy az EU számos országában a társadalmi mélyrétegekbe és az emberek egymás közti kapcsolataiba is lecsorog a politikai és az értékeket aláásó morális krízis. Sok helyen megfigyelhető egyfajta reszsentiment¹, a másokkal szembeni irigységgel vegyes ellenszenv és utálat, tehetetlenségből fakadó bosszúvágy, agresszió és diszkrimináció. A saját sorsuk alakulásáért, a szerencsétlenségekért és a rossz helyzetért sok ember hajlamos saját magán kívüli okokat, leggyakrabban másokat felelőssé tenni. Az önbecsülés és az önbizalom helyett sokan ellenségképeket gyártanak, ami magyarázatul szolgál helyzetük igazolására. A menekült és a gazdasági bevándoroló, az IDEGEN ideális alany ennek megszemélyesítésére.

Kérdés azonban, hogy a korábban hirdetett új közös, nyitott, befogadó és toleranciára épülő európai értékvilág képes volt-e alternatívát kínálni ezzel a reszsentiment érzülettel szemben, és csak az aktuális krízis, a morális keretek szétesése, valamint az ebből kibontakozó morális pánik okozza a jelenleg megfigyelhető kulturális feszültségeket a régió számos országában. Vagy a politikai és gazdasági egyesülés folyamatának a sikere korábban elhalványította a mindennapok során sem idealizálható mentális jellemzőit? Vajon az elmúlt évtizedek egyre szélesedő európai integrációja, ami nem csak a gazdaság, a szolgáltatások vagy a tőke, de a munkaerő, a tudás, a személyes karrierlehetőségek és a kultúra terén is komoly sikereket könyvelhetett el együtt járt-e egy szélesebb és mélyebb, több százmillió embert érintő politikai szocializációval, aminek az essenciája egy európai uniós állampolgári tudat megszületése lenne?

Mindez különösen érdekes kérdés lehet azoknak a szakembereknek és értelmiségieknek, akiknek a munkája közvetlenül is kapcsolódik a jövő generáció oktatásához, neveléséhez és politikai szocializációjához. Ha ugyanis azt gondoljuk, hogy a közös Európa nem csupán egy hatékony vállalkozás az itt élők életének jobbítására, de egy közös európai mentalitás és identitás is, akkor a jövő Európájának sikere azon múlik, hogy a fiatalabb generációkat ez

¹ Lásd erről Nietzsche: Adalékok a morál genealógiájához, I./7. Budapest, Holnap Kiadó, 1996

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

mennyire érinti meg, és mik azok a visszahúzó erők, amelyek megakadályozhatják egy közös európai 'nyelv', kultúra és identitás létrejöttét.

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe

Elemzésemben ehhez a kérdéshez szeretnék néhány adalékot szolgáltatni két empirikus kutatás eredményei alapján. A kutatások időben a menekültválság előtt néhány évvel zajlottak. Ez hiányérzetet kelthet az olvasóban, hiszen az elmúlt év megrázó eseményei különösen izgalmassá teszik annak vizsgálatát, hogy miképp alakult az idegenekkel szembeni attitűd Európa különböző országaiban, és ez hogyan befolyásolja európaiságunkat és nemzeti identitásunkat.² Másfelől az időbeli távolság előnyökkel is jár: egy sokkal kevésbé feszült és politikailag hiszterizált világban vizsgálhatjuk az idegenekkel és a bevándorlókkal kapcsolatos nézeteket, és nem csupán az idegenellenesség mértéke érdekel minket, hanem keressük azokat a szélesebb szociológiai meghatározókat és kognitív, illetve affektív gondolkodási mechanizmusok, amelyek hatással lehetnek az idegenekre vonatkozó köznapi attitűdökre.

Elméleti megfontolások

Ahhoz, hogy érdemben tudjunk kutatási eredményeinket értelmezni, érdemes előzetesen néhány elméleti fogódzót kijelölni. Tisztáznunk érdemes, mit is jelent az idegen fogalma, és milyen elméleti magyarázat adható az idegenellenesség gyakran tapasztalt jelenségére. Alfred Schuetz Az idegen című korszakos tanulmánya 1944-ben (Schuetz, 1944) úgy határozza meg az idegen szó értelmét társadalomfilozófiai nézőpontból, hogy az idegen szó jelentése a saját csoport otthonosságában nyeri el a jelentését. Általánosságban ez azt jelenti, hogy mindannyian születésünktől fogva tartozunk valahová, legyen szó akár a családról, akár kisebb közösségekről, vagy éppen társadalmi nagycsoportokról. A saját csoport magától értetődősége a saját közösség evidenciája. Ismerjük és értjük a másikat, a megértés evidenciának tűnik. Közös a nyelvünk, közös a kultúránk. Összetartozás és szolidaritásérzet fűz minket egymáshoz. Látásunk elégségesen koherens, tiszta és konzisztens. Ahogy Schuetz

² Lásd erről “European Parliament Eurobarometer (EB/EP 84.1) Parlemeter 2015 – Part I The main challenges for the EU, migration, and the economic and social situation” European Parliament - Europa.eu http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2015/2015parlemeter/EB84.1_synt_conso_en.pdf;

“Europeans Fear Wave of Refugees Will Mean More Terrorism, Fewer Jobs. Sharp ideological divides across EU on views about minorities, diversity and national identity” Pew Research Center, <http://www.pewresearch.org/category/publications/page/2/>

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

szellemesen írja, a saját csoporthoz való tartozás az élet minden területén receptekkel szolgál, hogyan viselkedjünk, hogyan gondolkozzunk, és miképp építjük fel saját énként és identitásunkat.

Az idegen fogalma mindennek éppen az ellenpárja. Az idegen eredendően nem él velünk együtt, nem közülünk való. Az idegent nem ismerjük, félünk az ismeretlentől, félünk az idegentől, bizonytalanság és frusztráltság jellemzi a gondolkodásunkat. Amikor idegennel találkozunk, hiányzik bennünk a megértés közös kódja. Az idegenséggel kapcsolatos tudatlanságunk inkohérens gondolkodásra hajlamosít bennünket, és ennek rövidre zárása, amikor nem is foglalkozunk az idegen megértésével. A megszokott és természetes kulturális minták nem működnek az idegenekkel való kapcsolatunkban. Nincsenek kipróbált, kéznél lévő receptek, hogyan viszonyuljunk hozzájuk. Hiányoznak az erre vonatkozó tapasztalatok.

Mindez pedig kihat az idegen pozíciójára is. Mivel az idegen sem rendelkezik a befogadó közeg mintáival, nyelvével, kultúrájával, kívülálló marad, és folyamatosan ingadozik a kívülállás és a meghittség között. Habozik és bizonytalankodik, gyanúperrel kezeli a befogadókat, hiszen számára éppen ők jelentik az idegent.

Az idegennel, és rajta keresztül egy másik kultúrával történő találkozás tehát egy olyan különleges helyzet, amely az egyén számára – legyen szó a befogadóról vagy az érkezőről – különleges lélektani és szociológiai helyzetet teremt, tele gyanakvással, félelmekkel, kommunikációs nehézségekkel, érdekütközésekkel. A sajátos helyzet, amelyet a közelség és távolság sajátos viszonya határoz meg egyszerre, szükségszerűen magában hordozza a résztvevők idegenségérzetét és az ebből következő konfliktusokat.

De az idegen és a befogadó kapcsolatát nem csak az objektív helyzet ellentmondása és a személyes lélektani hatások alakítják, de legalább ennyire fontosak a csoportok alkotta kollektív normák is. Itt érdemes rákanyarodnunk a másik fontos elméleti kiindulópontra, nevezetesen a *csoportokkal szembeni elutasítás elméletére* is (group focused enmity syndrome). (Zick, 2008) Ha nem egyéni, hanem csoportszinten vizsgáljuk az idegen és a befogadó kapcsolatát, primer szinten a konkrét csoportok kapcsolatát meghatározó kulturális

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

különbségekből és elutasításból fakad a csoportok közötti ellenségesség. Ezt természetesen, ahogy Schuetz kapcsán írtuk, személyiség-lélektani tényezők is okozhatják, de mögötte egy általános mechanizmus is állhat (ezért nevezhetjük ezt egyfajta szindrómának). Erre hívják fel a figyelmet GFI szindróma kitalálói, élükön Wilhelm Heitmeyerral. (Heitmeyer, 2002)

Az elmélet szerint a társadalomban elterjedt jelenség az, hogy az erősebb csoportok leértékelik és hátrányosan megkülönböztetik a gyengébbeket, ami kulturális egyenlőtlenségek rendszerszintű ideológiájából fakad. Ennek deklarált célja, hogy fenntartsa az alá- és fölérendeltséget az egyes csoportok között. A többségi csoport vélt kockázata (a kisebbség kulturális és civilizatórikus állapota, nyelvi és kulturális mássága, vagy éppen gazdasági hiábavalósága) és ezek minimalizálása igazolja a kisebbség megkülönböztetését. A különböző külső csoportokkal (outgroup) szembeni előítéletek ezáltal egymással összefüggésben, egységes gondolkodási sémává és attitűddé válnak, és ebből jön létre az idegenellenesség jelensége, illetve általánosabban az előítéletes gondolkodásmód, mint egyfajta kollektív érzület.

A GFE kutatás elméleti háttere integrálta a társadalmi kiscsoportok ellen kialakult előítéletek magyarázatára korábban kialakított fontosabb szociálpszichológiai elméleteket. Kiindulópontként az Adorno és munkatársai által még a 40-es években kifejtett és empirikusan tesztelt tekintélyelvű személyiség elmélete szolgált (Adorno, 1950). Ezt az elméletet egészítette ki Rokeach, aki a tekintélyelvűséget egy speciálisan zárt „dogmatikus” stílusból vezette le. (Rokeach, 1960).

A csoportokra összpontosuló ellenségesség azonban összetett probléma, amely olyan társadalmakban jelentkezik, melyek képtelenek megoldani a kisebbségek politikai, kulturális és társadalmi integrációját. A szociális entrópia rezisztencia (Gellner, 1984) a kisebbségek megkülönböztetését és elutasítását eredményezi a többségi társadalom tagjai körében, akik kisajátítják a társadalom egésze feletti gazdasági, politikai és kulturális hatalmat és hátrányos megkülönböztetést érvényesítenek a kisebbségi csoportok tagjaival szemben. Ennek következtében a csoportokra összpontosuló ellenségesség az igazságtalan és egyenlőtlen

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

csoportközi viszonyokat igazoló uralkodó eszmévé válik, amely az eltérő etnikai, vallási és kulturális csoportokat a társadalom bajaiért felelőssé teszi, bűnbakként állítja.

A xenofóbia tehát egyaránt lehet politikai xenofóbia, vagy ideológiai konstrukció, továbbá mediatizált közbeszéd, illetve köznapi érzület. Az elutasított csoport etnikailag, vallásilag nem feltétlenül specifikus, megnyilvánulhat minden idegennel szemben, de párosulhat előítéletességgel, rasszizmussal, kulturális kirekesztéssel. Mozgatórugója lehet az ismeretlennel kapcsolatos bizonytalanság és frusztráltság, az ismeretlennel szemben érzett félelem, a fenyegetettség érzet, de mozgathatja az előítéletesség, a mássággal szemben érzett gyűlölet. Összefügghet morális pánikkal, mint a többségi társadalmi rend alapjait és az általános értékeket veszélyeztető jelenség, egyfajta mediatizált pánik, amelynek jellemzője a széles társadalmi érintettség, a gyors terjedés és a jó és rossz morális ütköztetése. (Cohen, S. 2002)

***Az idegenellenesség és az előítéletesség összefüggésének (GFE szindróma) empirikus
tesztelése***

A szociológiai kutatás számára az idegenellenesség egyrészt, mint társadalmi jelenség és egyfajta attitűd, másrészt, mint az előítéletesség egyik mérési eszköze merül fel. A szociológiai kutatás általában a migráns csoportokkal szembeni attitűddel azonosítja az idegenellenesség jelenségét. Mivel az idegen nehezen meghatározható csoport, ezért ahány kutatás, annyi definíció, annyi eltérő mérés és eltérő eredmény létezik. Emiatt nehéz a különböző kutatások eredményeit összevetni, viszont az egyes kutatások által kialakított sajátos operacionalizációk alkalmasak az idegenellenességre vonatkozó összefüggések érvényes tesztelésére. Az idegenellenesség érzete az operacionalizáció tekintetében nem kategoriális változó (mint például a teljes elutasítás vagy teljes azonosulás), hanem a teljes elfogadás és elutasítás közötti végtelen skálán kijelölt pozíció. A mért idegenellenesség értelmezései is eltérőek lehetnek:

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

- Lehet a személyiség sajátos jellemzője, mint félelem a másságtól, az idegenségtől, a más csoportoktól.
- Lehet egyfajta szociálpszichológiai tünet, mint a frusztráció, a bizonytalanság, a bizalmatlanság, a fenyegetettség, a csoportközi negatív érzületek kifejeződése.
- Lehet szociológiai meghatározottságú, mint például státusféltség, elégedetlenség, érdekmotívum, vagy éppen ragaszkodás a jóléti ellátórendszer előnyeire (jóléti sovinizmus).
- Végül lehet kulturális meghatározottságú ideológia jelenség, mint a rendszerigazolás, az egyenlőtlenségek és a társadalmi dominancia fenntartása, a tekintélyelvűség, a társadalmi és kulturális dominancia, a rendszerigazolás, a társadalmi távolság, a gyengébbekkel szembeni elutasítás, a politikai elidegenedés.

A GFE kutatás során³ 2008-ban számos dimenzióban mértük a csoportokkal szembeni elutasítás mechanizmusát. A csoportok között szerepeltek a bevándorlókkal szembeni attitűdök, de emellett rákérdeztünk olyan csoportelutasításokra is, mint a muszlim vallásúak, a feketék, a zsidók, a homoszexuálisok, a hajléktalanok és a fogyatékkal élők. Ezek közül az adataink alapján most csak az antiszemitizmussal, a homofóbiával és a rasszizmussal vetjük össze a xenofóbia erősségét a különböző országokban. Az egyes dimenziókat minden esetben több kérdésre adott válaszok aggregációjával mértük, és így kaptuk meg az egyes indexeket. Ezek egy négyfokú skálán mérik a négy csoportrelációban az elutasítás fokát, ahol a magas értékek az erős negatív viszonyulást fejezik ki.

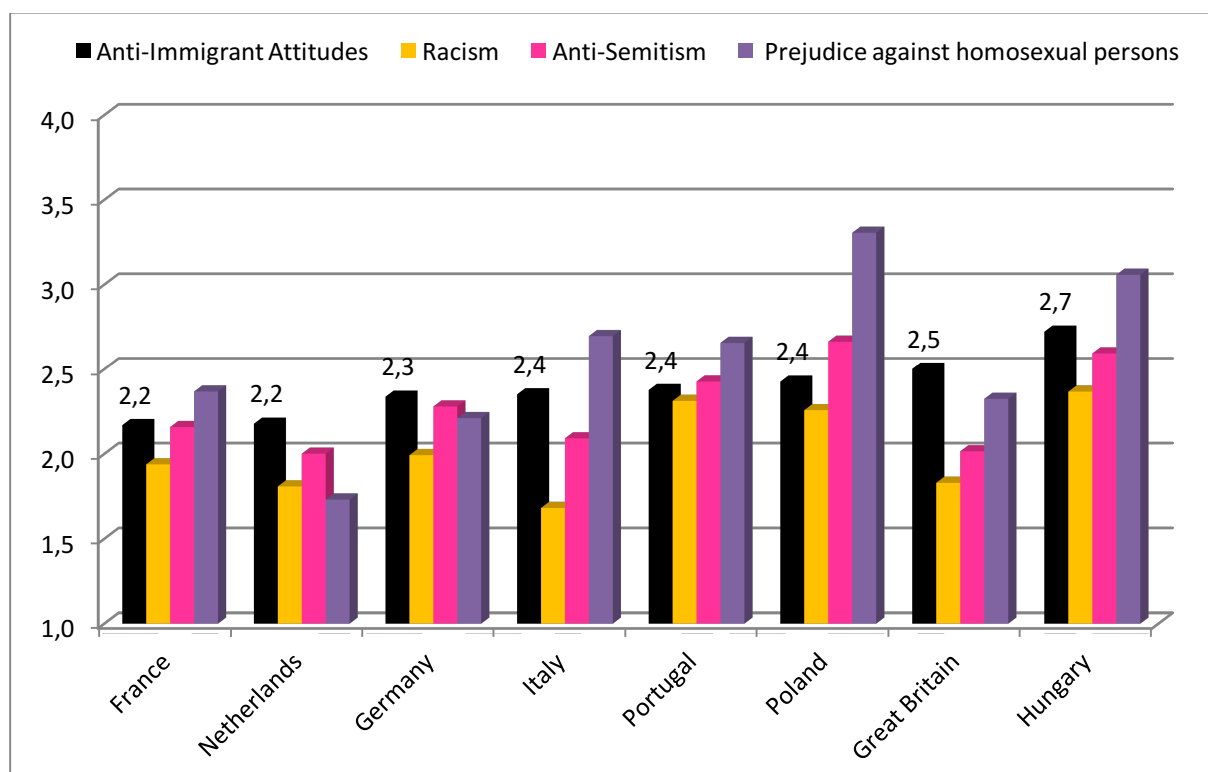
A következőkben nézzük meg, hogyan alakul a csoportokkal szembeni elutasítás intenzitása a vizsgált nyolc Európai országban 2008-ban.

³ A kutatásról lásd részletesebben: http://www.uni-bielefeld.de/ikg/zick/gfe_project.htm

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe

1. ábra A csoportokkal szembeni elutasítás (előítélet) mértéke országok szerint, GFE adatok 2008, négyfokú skálaátlag

Az eredmények egyaránt mutatnak általános tendenciákat, és régiós vagy országkülönbségeket. Az első és legfontosabb eredményünk az, hogy nagyobb vagy kisebb mértékben, de az összes országban jellemző a csoportokkal szembeni elutasítás jelensége. Ez alól nincs kivétel, legfeljebb az elutasítás mértéke változó egyrészt a vizsgált csoportok, másrészt országok szerint. (Örkény–Váradi,2010)

Európában legkevésbé a rasszista nézetekkel való azonosulás figyelhető meg, míg az idegenellenesség és a homofóbia penetrációja igen magas. A xenofóbia mértékén talán kevésbé lepődünk meg, hiszen a bevándorlás folyamata, és az ezzel kapcsolatos gazdasági,

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

munkaerő-piaci, szociális és kulturális feszültségek és konfliktusok - bár változó mértékben - de már több évtizede közös élménye Európának. Annál meglepőbb a homofóbia igen magas előfordulása a kontinensünkön, hiszen e mögött csupán kulturális (vallási) és ideológiai mozgatórugókat és előítéleteket valószínűsíthetünk.

Régiók szerint elemezve az adatokat a kelet-európai országokban kiemelkedő támogatást élveznek az antiszemita és a homofób attitűdök, bár a xenofóbia erőssége sem tűnik visszafogottnak. A nyugat-európai országokra viszont egyértelműnek tűnik, hogy a bevándorló ellenes nézetek relatív erőssége meghaladja a másik három GFE mutatóét. Mindez megerősíteni látszik azt az elméleti feltevést, hogy a csoportokkal szembeni elutasítás mechanizmusa általánosságban, csoportoktól függetlenül hatja át az emberek gondolkodását Európa országaiban. Ugyanakkor az országok és a régiók annyiban el is térnek egymástól, hogy a különböző kisebbségi és alárendelt csoportokkal szemben milyen mértékben elutasítóak. Nyugat-Európában egyértelműen a bevándorló-ellenesség, és valamivel kisebb mértékben a homofóbia mozgatja a GFE mechanizmust, míg Kelet és Dél-Európában, Portugália, Lengyelország és Magyarország esetében a lakosság minden kisebbségi csoporttal szemben elutasító. (A kelet-nyugati különbségről lásd további részleteket a függelékben.)

Joggal állíthatjuk tehát, hogy legyen szó bármelyik kisebbségi csoportról, a velük szembeni elutasítás mögött előtűnik egy egységes gondolkodási séma, ami közös előítéletes attitűddé áll össze, illetve fordítva, ami mozgatja a kisebbségekkel szembeni attitűdöket.⁴ Az országok szerinti különbségek inkább abból fakadnak, hogy hol, milyen csoportok elutasítása mozgatja legerőteljesebben az előítéletes attitűd szerveződését. Nagy-Britanniában és Németországban főképp az idegenellenesség és a rasszizmus játssza a főszerepet az előítéletes beállítódás szerveződésében, és a homofóbia ehhez képest másodlagos tényező. Franciaországban, Magyarországon és Lengyelországban viszont az előítéletes gondolkodás kevésbé függ a csoportokkal szembeni elutasítás szindrómájától, viszont ebben egyaránt szerepelnek a bevándorlók, a zsidók és a fekete-afrikaiak elutasítása. (Lengyelországban igen erős a homofóbia és az előítéletes beállítódás kapcsolata.) Legkevésbé Hollandiában és

⁴ Egy faktorelemzéssel próbát végeztünk a négy index közös látens hátterének feltárására. Ez 50 százalékos átfedést mutatott a négy változó között.

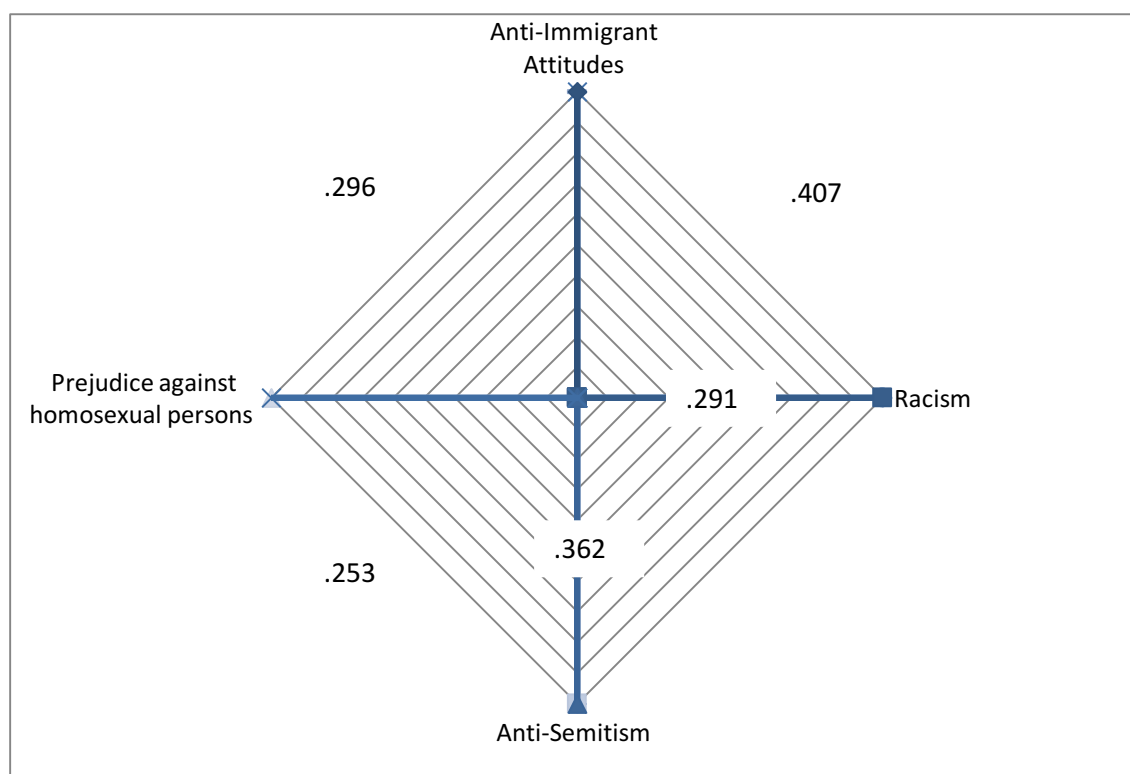
Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe

Portugáliában figyelhetünk meg összefüggést az előítéletesség és a csoportokra irányuló elutasítás között, bár esetükben is a bevándorlás és a rasszizmus szerepe erősebb.

A csoportokkal szembeni elutasítás közös terét és az egyes típusok közötti kapcsolódások erősségét mutatja be a következő ábra.

2. A csoportokkal szembeni elutasítás (előítélet) korrelációs mátrixa a vizsgált összes ország együttes terében, GFE adatok 2008⁵

A GFE kutatás azonban arra is kiváló lehetőséget kínál, hogy ne csupán az alárendelt csoportokkal szembeni elutasítás erősségét és egymással való összefüggését nézzük meg, hanem keressük azokat a kognitív és affektív mechanizmusokat is, amelyek erősíthetik, vagy éppen gyengíthetik az idegenellenesség mértékét Európában. Ha az idegenellenesség okaira, azaz a bevándorlók megkülönböztetésének és elutasításának magyarázatára törekszünk, akkor ez a nézettípus nem önmagában létezik, hanem egy olyan meghatározott kognitív térben

⁵ A számok a csoportokkal szembeni elutasítás páronkénti összefüggését mutatja (korrelációs koefficiensek)

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

hozza létre az idegenekkel szembeni elutasító érzületet, amelynek lényege a csoportoknak a másság jegyében történő merev elutasítása. A kognitív háttérváltozók sorában vizsgáltuk az autoritarianizmus, a társadalmi dominancia, a politikai elidegenedés, az igazságos társadalomba vetett hit, a fenyegetettség érzet, a társadalmi bizalom hiánya, illetve a migránsokkal szembeni társadalmi távolságtartásnak a szerepét. Az első négy tényező inkább kollektív társadalmi gondolkodási sémák és közös normák ideológiai hatásként értelmezhető, míg az utóbbi három inkább a személyiséghez jobban köthető lélektani mechanizmus. Az egyes dimenziókat a GFE kutatás standard kérdésekkel mérte, melyekből aggregációval jöttek létre a mutatók. A következő táblázatban egy olyan magyarázó modellt mutatunk be, ahol az idegenellenesség penetrációját teszteltük a fentebb említett kognitív változók segítségével úgy, hogy a lineáris regressziós magyarázó modelleket országonként külön-külön hoztuk létre.

1. Táblázat Az idegenellenesség lineáris regressziós magyarázó modellje, attitűd változókkal, országonként, GFE adatok 2008, regressziós bétaértékek és a modellek magyarázó ereje⁶

	Nagy-Britannia	Németország	Magyarország	Olaszország	Hollandia	Portugália	Lengyelország	Franciaország
Tekintélyelvűség	,194	,330	,116	,278	,179	,160	,225	,309
Szociális dominancia	,132	,151	,165	,191	,186	,142	,170	,073
Politikai elidegenedés	,192	,086	,130	,064	,102	,049	,066	,057
Igazságos társadalomba vetett hit	,051	,019	,039	-,010	,014	,131	,014	-,022
Fenyegetettség érzet	,343	,346	,317	,340	,331	,372	,260	,368
Társadalmi bizalom	-,087	,061	-,047	-,047	-,120	-,120	-,051	-,094
Biztonságérzet hiánya	-,040	,154	,040	,038	,094	,054	,159	,046

⁶ Független változó: országok szerint mért idegenellenesség (az itemekkel való egyetértés aggregált mutatója). A táblázatban piros színnel jelöltük a szignifikáns összefüggéseket

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

Társadalmi távolság	,171	,032	,166	,123	,083	,119	,187	,179
Illesztett R négyzet	,587	,583	,284	,544	,506	,408	,321	,567

A xenofóbia kognitív, értékalapú és személyiség-lélektani magyarázó modellje számos érdekes eredményt mutat. Az első figyelemreméltó eredmény a modellek magas magyarázó ereje (Illesztett R négyzet). Ez alátámasztja azt a már említett összefüggést, hogy az idegenellenesség minden országban (talán legkevésbé Magyarországon és Lengyelországban) mélyen beágyazott a társadalmi ideológiák, kollektív normák és az emberek feszültségekkel teli társadalmi érzületeinek világába. Legerősebben a tekintélyelv vezérelte társadalmi kötődés és indoktrináció, valamint a szociális dominancia elmélete (SDI), az egyes csoportok közötti hierarchikus viszony elvének elfogadása és az ezzel való azonosulás erősíti fel a bevándorlókkal szembeni elutasító beállítódást, de néhány ország kivételével a politikától való eltávolodás és kiábrándulás is növeli az országokban a xenofób attitűdök erejét. Mindez az idegenellenesség súlyos ideológiavezéreltségét sejteti.

Az emberek köznapi társadalmi érzései (félelem, fenyegetettség, bizalmatlanság, a biztonságérzet hiánya, valamint az idegenekkel és más kisebbségekkel szembeni távolságérzet) ugyancsak fontosak az idegenellenesség magyarázatában. Itt viszont az országhelyi különbségek elég jelentősek aszerint, hogy milyen személyes lelki állapot vezet a bevándorlók elutasításához. A fenyegetettség-érzet minden országban működik, a bizalomhiány azonban főképp Nagy-Britanniában, Hollandiában, Portugáliában és Franciaországban. A biztonságérzet hiányának a hatása az idegenellenességre főképp Németországban, Hollandiában és Lengyelországban jelentős, viszont a migránsokkal szemben érzett távolság egyedül Németországban nem függ össze a bevándorlók elutasításával. Minden más országban igen.

Összességében az adatok megerősítik a szakirodalom és más kutatások következtetéseit, nevezetesen, hogy a tekintélyelv iránti vonzódás (Kurthen-Bergmann-Erb,1997), a szociális

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

dominancia (Sidanius-Pratto,1999) és a morális pánik (Cohen, S. 2002), illetve a személyes fenyegetettség érzet (Haekwon-Sundstrom,2014) azok a legjelentősebb tényezők, amely a xenofóbia kognitív és affektív beágyazottságát megteremtik. A korábbi és az újabb kutatások ugyanakkor azt hangsúlyozzák, hogy az érdekvezéreltség és a vélt vagy valós egzisztenciális félelmek kevésbé vagy nem játszanak szerepet az idegenek és bevándorlók elutasításában. Ennek tesztelésére egy másik magyarázó modellben megnéztük, hogy milyen hatást fejtenek ki az idegenellenes attitűdökre az egyének szociodemográfiai jellemzői, jövedelmi helyzetük és szubjektív státuselégedettségük, politikai irányultságuk és vallásosságuk. Ugyancsak megnéztük, hogy a bevándorlókra vonatkozó attitűdök összefüggnek-e azzal, hogy a kérdezett családtörténetében a migráció szerepet játszott-e vagy sem.

1. Táblázat: Az idegenellenesség lineáris regressziós magyarázó modellje, a válaszadók szociodemográfiai jellemzőinek bevonásával, országonként, GFE adatok 2008, regressziós bétaérték és a modell magyarázó ereje

	Nagy-Britannia	Németország	Magyarország	Olaszország	Hollandia	Portugália	Lengyelország	Franciaország
Életkor	,215	,141	-,046	,198	,093	,071	,203	,144
Férfi/nő	-,061	-,093	-,006	,049	-,012	-,058	-,066	,083
Legmagasabb iskolai végzettség	-,216	-,216	-,165	-,187	-,244	-,280	-,237	-,091
Háztartás jövedelme	-,016	-,150	-,104	-,079	-,127	-,233	-,232	,052
Foglalkoztatottság	-,054	-,155	-,085	,009	,095	-,005	,058	,061
Munkanélküliség	,028	,048	-,058	-,050	-,053	,026	,134	-,012
Bevándorló háttér	,022	,039	-,035	,021	-,016	-,066	-,018	-,171
Szubjektív státus	,047	-,054	-,202	-,157	-,128	-,004	,085	-,082
Politikai elköteleződés (bal vs. jobb)	,209	,288	,121	,277	,306	,048	,065	,202
Vallásosság	,131	-,017	-,050	,121	,113	,169	,036	,181
Illesztett R négyzet	,232	,314	,146	,225	,307	,290	,268	,181

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe

Függő változó: országok szerint mért idegenellenesség (az itemekkel való egyetértés aggregált mutatója) A táblázatban piros színnel jelöltük a szignifikáns összefüggéseket

Az első és legfontosabb eredmény az, hogy a modellek magyarázó ereje minden országban sokkal kisebb, mint amit a kognitív és affektív hatások tekintetében tapasztaltunk. Számos, az egyének mindennapi életét és körülményeit jellemző szempont semmiféle összefüggést nem mutat az idegenellenesség mértékével. A státushelyzet tekintetében azonban elmondható, hogy az alacsony iskolai végzettség és a család alacsonyabb jövedelmi helyzete (Franciaország kivételével) felerősíti az idegenek és bevándorlók elutasítását. Magyarország és Portugália kivételével a vizsgált európai országokban jellemző, hogy inkább az idősebbeket hatja át a xenofób érzület, amely minden bizonnyal nem független attól, hogy a vallási elkötelezettség és az erős vallási hit ugyancsak az embereket szembefordítja a bevándorlókkal. A vallásosság tekintetében talán meglepőnek tűnhet, hogy a mindennapi vallásos kötődés tekintetében Európa-vezető Lengyelországban semmiféle kapcsolat nem mutatható ki a vallásosság és az idegenellenesség között, míg a szekularizáció mintaországában, Franciaország esetében annál inkább. A szubjektív státus, azaz az embereknek a társadalmi helyzetükkel való elégedetlensége és az ebből vélelmezhető frusztrációja csak négy országban vált át idegenellenességbe, Magyarországon, Olaszországban, Franciaországban és Hollandiában.

Két különösen izgalmas összefüggés ugyanakkor megmutatkozik az eredményekben. Az egyik, ami ráadásul minden ország esetében megfigyelhető, hogy a családtörténetben megjelenő migrációs mozzanat és bevándorló múlt semmiféle hatást nem játszik a válaszadóknak a bevándorlók iránt megnyilvánuló attitűdjében. Se pozitív se negatív. (Ez alól egyedül Franciaország jelent kivételt, ahol a migráns háttér szignifikánsan csökkenti az idegenekkel szembeni elutasítást.) A többi országban lehet, hogy az adatok elrejtik azt a lehetséges körülményt, hogy a bevándorló múlt nagyon ellentétes érzületeket generálhat: jelenthet egyfajta szolidaritást a később érkezettek iránt, de ugyanakkor megnyilvánulhat versenyhelyzetből és státusféltésből fakadó elutasítás is.

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe

A másik mozzanat a politikai kontextusban megjelenő szélsőséges attitűdök szerepe. Ez látható módon a vizsgált európai országok többségénél jelentősen felfokozza a gyűlöletet az újonnan jöttekkel szemben. Ugyanakkor két országban, Portugáliában és Lengyelországban teljes mértékben hiányzik. Az előbbinél inkább a vallásosság, az utóbbinál viszont a munkanélküliséggel mért szociális faktor látszik erős meghatározónak a bevándorlók elutasításában megmutatkozó GFE jelenségben.

Mindezek fényében úgy tűnik, hogy a GFE kutatásnak a xenofóbia jelenségére vonatkozó eredményei csak korlátozottan igazolják azt a közkeletű állítást, hogy Európa keleti és nyugati fele egyfajta kognitív modernizációs lejtő mentén írható le, ahol a fejletlenebb keleti (esetleg déli) országok polgárainak gondolkodását sokkal erőteljesebben hatja át az előítéletes gondolkodás a mássággal, a bevándorlókkal, a vallási vagy etnikai kisebbségekkel, a hátrányos helyzetűekkel és a társadalomból kiszorulókkal szemben.

Az idegenellenesség és a nemzeti azonosulás összefüggésének empirikus tesztelése

A saját csoporthoz való tartozás, melyben az idegenre vonatkozó nézetek, képzetek és előítéletek konstituálódnak, egyik legfontosabb színtere a nemzet, a nemzetről való gondolkodás, illetve a nemzethez való tartozás bonyolult kollektív és egyéni érzésvilága. Az idegenellenesség, mint a csoportokra irányuló elutasítás egyik megjelenési formájának eddig vizsgált szociológiai és szociálpszichológiai magyarázatai mellett tehát érdemes lehet megnéznünk, hogy vajon a nemzeti kontextus és a nemzethez való kötődés kognitív és affektív háttere milyen összefüggést mutat az idegenekre vonatkozó köznapi attitűdökre.

Az idegenellenesség mintázatának nyugat-európai és kelet-európai eltéréseit azért is fontos a nemzethez való kötődés kontextusában vizsgálni, mert a nemzeti identitásra vonatkozó összehasonlító nemzetközi kutatások, mint például az 1995-ben, 2003-ban és 2013-ban lefolytatott ISSP vizsgálatssorozat⁷ nagyon markánsan mutatott rá egy kelet-nyugati kognitív 'lejtő' létezésére. Ez egyrészt a saját csoporthoz való tartozás fényében nézte a nemzeti identitás különféle alakzatait, de a kutatássorozatban a GFE kutatás kérdéseire hasonló

⁷ A kutatásról lásd részletesebben: <http://www.issp.org/>

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

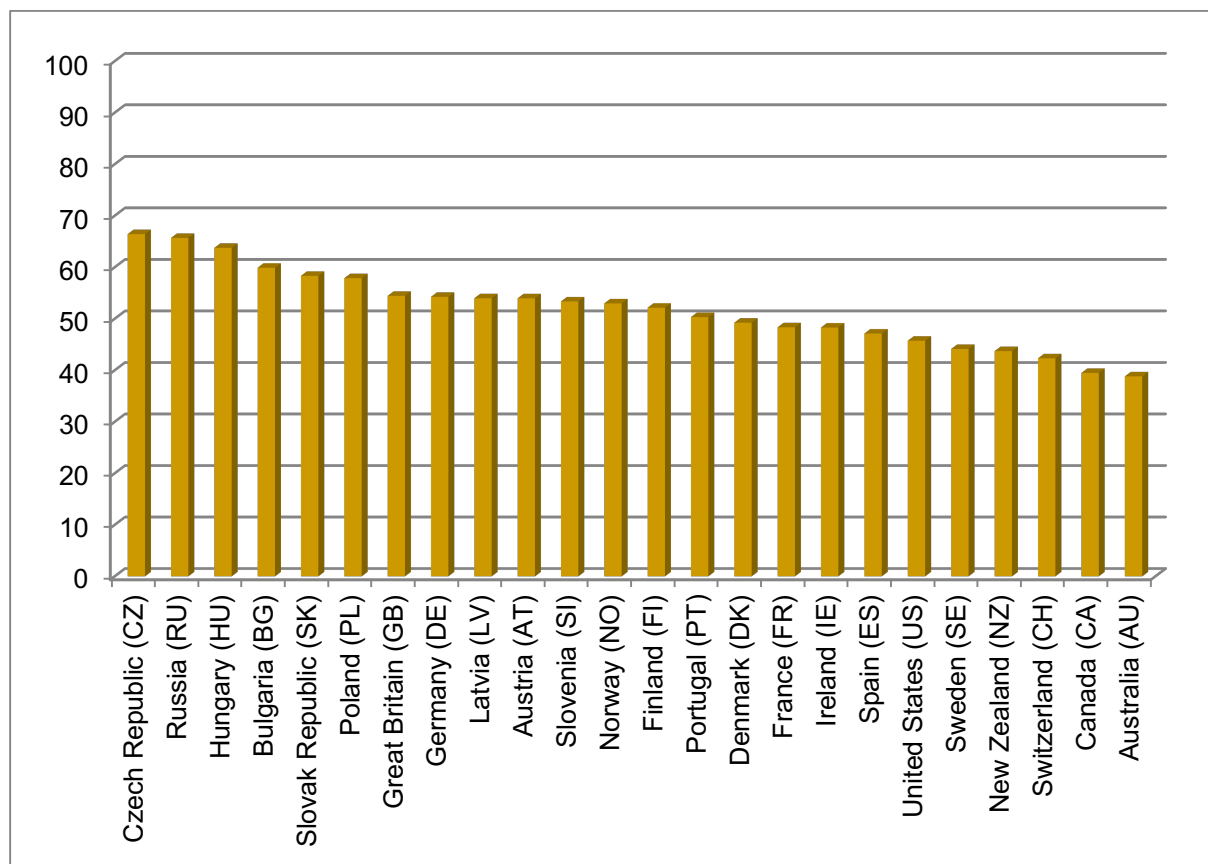
migránsokra vonatkozó többségi sztereotípiákra is rákérdeztünk, pozitívokra és negatívokra egyaránt. A négy kérdésből⁸ képzett idegenellenesség-skála országokénti átlagértékeit mutatjuk be a következő ábrán Európa számos országában, kiegészítve néhány Európán kívüli országgal.

3. Ábra Az idegenellenesség mértéke 24 országban, 2003-as ISSP adatok, 100 pontos skálán mért átlagok

⁸ A xenofóbiát hat állítás segítségével mértük. Egyes állítások negatív ítéleteket fogalmaztak meg az idegenekkel (bevándorlókkal) szemben (pl. bűnözés, elveszik a munkát), míg más állításokban pozitív ítéletek jelentek meg (pl. gazdagítják a kultúrát, gazdasági hasznot hoznak). Akkor következtettünk xenofóbiára, ha a válaszadó a negatív ítéleteket elfogadta, és a pozitív ítéleteket elutasította

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe

A fejlett nyugat-európai és tengeren túli bevándorló országok relatív nyitottságot mutatnak a bevándorlók iránt, bár ennek hevességét korántsem szabad túlbecsülnünk, hiszen a legalacsonyabb elutasítást mutató európai és tengeren túli esetében is éppen csak a közepes érték alatt áll a xenofóbia mutatónk. Ezzel szemben az újonnan csatlakozó volt szocialista országok polgárai – beleértve Oroszországot - hevesebb indulatokat táplálnak és elutasítóbbak az idegenekkel szemben. Ugyanakkor az Európa keleti felében megmutatkozó idegenellenesség a belső etnikai kisebbségekkel szemben nem párosul asszimilációs stratégiával, míg a modernizáltabb nyugati térfélen a tolerancia heves asszimilációs törekvésekkel jár együtt. Ez figyelhető meg Nagy-Britanniában, Franciaországban, Svédországban és különösen Dániában. E vegyes kép mögött feltehetően eltérő szociológiai és társadalomlélektani folyamatok munkálnak. Nyugat-Európa, amely a multikulturalizmus eszméjét, mint kiemelt poszt-materiális értéket tűz a politikai zászlajára, egyben célországja az egyre erőteljesebb bevándorlási mozgalomnak. Ez sokhelyütt strukturális xenofóbiát gerjeszt,

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

aminek háttérében a tömeges migráció okozta társadalmi feszültség és kulturális konfliktus áll. És hiába hivatalosan elfogadott kulturális érték a mássággal szembeni tolerancia, a tömeges bevándorlás néhol heves elutasításba, másutt erőteljes asszimilációs elvárásokba torkollik. A kelet-európai idegenellenesség viszont más logika szerint működik. Itt a migráció még nem jelent aktuális társadalmi kihívást, a bevándorlók száma még alacsony, viszont a rendszerváltást követő nemzeti újjászületés, és az ezt kísérő felerősödő identitás keresés kulturális homogenizációval bázisán ment végbe. Ebbe az önazonosság keresésben az idegenek csak zavaró tényezők, amiből szükségszerűen következik a kevés bevándorlóval szembeni gyanakvás, a többséghez képesti másság sokszor durva elutasítása, miközben a nemzeti etnikai kisebbségek asszimilációja a többségi társadalomba sem feltétlenül jelent kívánatos célt.

Túl Európa történeti, modernizációs, geopolitikai és kulturális törésvonalain, és mindezek hatásán a bevándorlókkal szembeni attitűdökre, az elmondottak a nemzeti identitás és az idegenellenesség bonyolult összefüggését sejtetik. Ha abból indulunk ki, hogy a saját csoport otthonosságérzetében a nemzet és a nemzeti összetartozás kiemelt szerepet játszik az emberek életében, akkor feltételezhetjük, hogy a bezárkózó és homogenizáló nemzeti ideológia az idegenekkel szemben szükségképpen és megváltoztathatatlanul elutasító és diszkriminatív. De vajon független-e ez attól, hogy a nemzet milyen értékek mentén konstituálja önmagát, és milyen kognitív mechanizmusok működtetik az embereknek a nemzethez való szoros kötődését? Az ISSP kutatássorozat kiváló empirikus adatokat szolgál ennek a kérdésnek a tesztelésére. Ebben a vizsgálatban ugyanis a köznapi nemzeti identitás számos kognitív mozzanatára rákérdeztek a kutatók a válaszadók körében. Ilyen voltak a következők:

- a nemzethez való tartozás kategorizációs sémája, hogy mennyire exkluzív, illetve inkluzív az emberek nemzetfelfogása,
- a nemzeti büszkeség különféle típusai

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

- az egyik a modernizációs értékek fontossága, mint például az ország gazdasági teljesítménye, a politikai befolyás, a szociális ellátórendszer hatékonysága, valamint az emberi jogok védelme,
- míg a másik büszkeségforrás főképp szimbolikus területeket ölelt át, mint a nemzet sikeres történelmi múltja, kultúrája, nyelve, művészeti, tudományos és sportsikerei,
- a nemzeti etnocentrizmus,
- a proaktív gazdasági, politikai és kulturális nacionalizmus,
- illetve az elöltetett kulturális és kisebbségi asszimiláció.

A következő bonyolultnak tűnő elemzési modellben azt néztük, hogy a nemzettudat felsorolt komponensei és az ezektől független országhelyi különbségek milyen mértékben magyarázzák az idegenellenesség erősségét Európában és a tengeren túli fejlett világban. Az áttekinthetőség érdekében vastagon jelöltük azokat a tényezőket, amelyek szoros kapcsolatot mutatnak a xenofóbia mértékével.

3. Táblázat: Az idegenellenesség logisztikus regressziós magyarázó modellje 23 országban a nemzeti identitás kognitív és affektív vonatkozási terében, 2003

függő változó: az idegenellenesség aggregált változója, a Wald statisztika pedig a béta(B) és a standard hiba(S.E.) hányadosának négyzete

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Bevándorlók aránya	-.528	.093	32.078	1	.000	.590
Exkluzív kategorizáció	.158	.014	130.877	1	.000	1.171
Modernizációs büszkeség	-.524	.032	261.560	1	.000	.592
Szimbolikus büszkeség	.031	.029	1.142	1	.285	1.032
Etnocentrizmus	.223	.031	51.220	1	.000	1.250
Nacionalizmus	.603	.026	545.949	1	.000	1.828
Előítelt asszimiláció	.667	.026	640.523	1	.000	1.948
Országok			925.785	22	.000	
Ausztrália	-1.785	.130	188.400	1	.000	.168
Németország (kelet)	.321	.142	5.087	1	.024	1.378
Nagy-Britannia	-.047	.148	.103	1	.749	.954
USA	-.539	.128	17.630	1	.000	.583
Ausztria	.250	.145	2.978	1	.084	1.284
Magyarország	.912	.146	38.898	1	.000	2.490
Írország	-.085	.136	.387	1	.534	.919
Norvégia	-.205	.129	2.535	1	.111	.815
Svédország	-.902	.155	33.924	1	.000	.406
Cseh Köztársaság	1.273	.167	58.174	1	.000	3.571
Szlovénia	.260	.131	3.922	1	.048	1.296
Lengyelország	.013	.139	.009	1	.924	1.013
Bulgária	-.102	.159	.411	1	.521	.903
Oroszország	.527	.132	15.980	1	.000	1.694
Kanada	-1.452	.155	87.719	1	.000	.234
Spanyolország	-.856	.131	42.418	1	.000	.425
Lettország	.260	.147	3.150	1	.076	1.297
Szlovákia	.220	.141	2.416	1	.120	1.246
Franciaország	-.440	.136	10.503	1	.001	.644
Portugália	-.924	.131	50.027	1	.000	.397
Dánia	-.679	.137	24.393	1	.000	.507
Svájc	-.314	.166	3.590	1	.058	.731
Finnország (konstans)						
Constant	-.902	.134	45.338	1	.000	.406

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

Ha a mindennapi nemzeti érzésvilágot az ország gazdasági érdekeinek egyoldalú prioritása, a nemzeti szuverenitás túlfokozott képviselője, nemzeti kultúrfőlény, nemzeti felsőbbrendűség és sovinizmus hatja át, ez egyben a nemzeti közösség teljes bezárkózásához, etnikai és kulturális homogenizációjához, erőltetett asszimilációhoz, valamint a bevándorlás teljes elutasításához vezet. Ennek jeleit fedezhettük fel a kelet-európai szélsőséges idegenellenesség háttérében. Mindebben semmi meglepőt nem találtunk.

Annál érdekesebb viszont a nemzet iránti büszkeségérzet és az idegenellenes attitűd kapcsolata. Ha a közös történelem, a nemzeti mítoszok, a szimbolikus nemzeti tudat, a nemzeti nyelv és kultúra kizárólagossága adja a nemzeti büszkeség alapját, ez nem kedvez az idegenek befogadásának. Ha azonban a nemzetfelfogást és a nemzeti büszkeséget a modern közösségi értékek, a gazdasági sikerek, az általános jólét, a társadalmi szolidaritás, a politikai nyitottság, a jogállamiság és a kisebbségi jogok biztosításának elvei vezérlik, a nemzeti közösség is új értelmet kap. Ez a nemzeti érzés már nyitott az idegenekkel szemben, befogadó és toleráns, ami a nemzet új felfogásának nyithat utat. Az idegennel szemben befogadó vagy elutasító nemzetfelfogás tehát nem eleve elrendeltetett, hanem a nemzetállami politika és a nemzeti közösség aktuális értékválasztásán múlik. Ez figyelhető meg számos nyugat-európai ország esetében.

Visszont az egyes országok gazdasági, politikai kulturális klímája továbbra is megkülönböztetett szerepet játszik az idegenek elfogadásában. Ausztrália, Kanada, az Egyesült Államok, Svédország Spanyolország, Franciaország, Dánia és Portugália a világ befogadóbb feléhez tartozik, ellentétben Magyarországgal, Csehországgal és számos kis, az EU-hoz újonnan csatlakozott kelet-európai országgal, amelyek elutasítják a bevándorlást, és gyanakvással teli félelemmel viszonyulnak az idegenekhez. Németország esete viszont igazán különleges: míg az ország fejlettebb nyugati régiója (az egykori NSZK területe) nyitott az idegenekkel és a más kultúrájú emberekkel szemben, a keleti régiót (a volt NDK területe) erős idegenellenesség hatja át. Mindez már a krízis előtt nagyon pontosan tükrözte Németországban a beköszönő 2015-ös év politikai konfliktusait, és a jobboldali populista Alternatív Németországért mozgalom (AFD) és a Pegida mozgalom növekvő népszerűségét.

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

Következtetések

Fenti eredményink empirikusan is igazolják azt az előfeltevésünket, hogy a hagyományos etnikai és kulturális alapú nemzetfelfogás és a nacionalizmus szükségképpen felerősíti a politikában és a társadalomban az idegenellenességet. A saját csoport iránti egyoldalú és eltúlzott otthonosságérzetből eredő kizárólagos nacionalista felfogás alapvető jellemzője a kulturális sokszínűség tagadása, a bezárkózás és az etnikai-vallási alapú homogenizáció, ami szükségképpen kizárja a másság elfogadását, a kisebbségek elismerését, az etnikai, kulturális, vallási pluralizmust. Mindazokat a tényezőket tehát, ami az idegent idegenné teszi. Az etnikai alapon megrajzolt közösségek állampolitikával való feltöltése pedig kedvezőtlen hatással van az egész társadalomra, szembemegy a globalizációval, és a multikulturalizmus sokszor ellentmondásos, de megkerülhetetlen trendjével. Mindez pedig nem csupán azért tragikus, mert súlyosan diszkriminatív eljárás, mert degradálja és megkülönbözteti a máskultúrába született idegent, de azért is, mert az országok hosszú távú gazdasági, társadalmi, népességpolitikai és szociális-jóléti érdekeit sérti.

Eredményeink azonban rávilágítottak arra is, hogy az ilyen típusú nemzetfelfogásnak lehet alternatívája. Létezhet egy olyan modern nemzetfelfogás és közös nemzeti identitás, ami már egész más értékalapokon nyugszik, ami széles társadalmi érdekegyeztetésből és együttműködésből nő ki, és ahol a patriotizmus azt jelenti, hogy meghaladjuk a mindent kizáró nemzeti önérdelmet és önzést. Ezt nevezte Ulrich Beck (Beck, 2006) kozmopolita nacionalizmusnak, vagy ezt próbálta elméleti keretbe foglalni Jürgen Habermas (Habermas, 1998) az alkotmányos patriotizmus fogalmának a bevezetésével.

A nemzet fogalmának huszonegyedik századi újragondolása azonban csak az egyik, de nem az egyetlen feltétele egy sikeres, hatékony, az országok együttműködésén alapuló, ugyanakkor nyitott, befogadó és kulturálisan sokszínű Európa megteremtésének. Ehhez mélyebb strukturális és társadalomlélektani változások is elengedhetetlenek, amelyek meghaladják a kisebbségek és a származásában és kultúrájában eltérő csoportokkal szembeni elutasítást.

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

Az idegenektől való félelem mélyen beágyazott az emberek köznapi érzéseibe, az idegenekkel és más kisebbségekkel szembeni távolságtartásba, és idegenellenességre alapozó politikai és társadalmi ideológiákba, valamint normákba. Az idegenektől való természetes félelem, az emberek viselkedését mozgató érdekmozzanat és vélt vagy valós egzisztenciális feszültségek, a megszokott és természetes kulturális minták működésképtelensége legalább annyira fontos meghatározói az idegengyűlöletnek, mint az alárendelt csoportokra összpontosuló ellenségesség, az egyenlőtlen csoportközi viszonyokat igazoló uralkodó eszmék, és a kollektív bűnbakképzés.

Európa bár a kulturális sokszínűség (egyre bővülő) bázisán egy eddig sehol nem létezett széles alapokon nyugvó kulturális integráció megteremtését tűzte ki céljául, de a mindennapokban a kulturális töréspontok nemhogy nem akarnak eltűnni, de újabb és újabb konfliktusok törnek a felszínre. Új és új törésvonalak jönnek létre az eltérő vallási és etnikai csoportok, a kulturális különbségek, illetve a hagyományos nemzeti eszme és az európaiság eszméje között. Felerősödni látszanak az autoritér törekvések, az „illiberális” politikai eszmék, az előítéletes, rasszista és sovinizta megnyilvánulások, a kulturális dominancia és a vallási intolerancia. Egyes kelet-európai országokban, és különösen Magyarországon a politika az elmúlt két évben szisztematikusan és agresszívan hiszterizálja a lakosságot az idegenekkel és a menekültekkel szemben. A magyar kormány idegenellenes plakátkampánnyal, hamis nemzeti konzultációval, a határok egyoldalú és teljes lezárásával, a tehermegosztás elleni népszavazással és idegenellenes gyűlöletbeszéddel démonizálja a menekülteket a közvélemény szemében, szándékosan összemosva a menekült emberek tömegét a terrorizmussal, a bűnözéssel, a nők elleni erőszakkal. Mindezek pedig oda vezettek, hogy az idegent nem ismerő, az idegen nyelvét, kultúráját gyanakvással szemlélő, az ismeretlentől féltő, bizonytalan és frusztrált közönség egyre nagyobb részét a teljes elutasítás, a fokozódó gyűlölet, és a fel-feltörő agresszió hatja át.

Mára úgy tűnik, hogy Európa számára a hatékonyság maximalizációja egyszerűbb feladat, mint az eltérő kultúrák kibékítése. A 2015-ös válság drámai módon erre hívta fel a figyelmet.

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

Irodalom

- Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D.J. and Sanford, R.N. 1950. *The Authoritarian Personality, Studies in Prejudice Series*, Volume 1 & Brothers, Copyright American Jewish Committee
- Bailey, R. J. 2011. "Intolerable Intolerance: Toxic Xenophobia and Pedagogy of Resistance," *The High School Journal* 95, no. 1 (2011): 35, doi:10.1353/hcj.2011.0016.
- Beck, U., 2006. *The Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press
- Bernát, A., Sik, E., Simonovits, B. and Szeidl, B. 2015. *Attitudes toward refugees, asylum seekers, and migrants*. Budapest: TARKI
- Cohen, S., 2002. *Folk devils and moral panics: the creation of the Mods and Rockers*, 3rd ed. ed. Routledge, London.
- Dovidio, M. et al., 2010. *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, Thousand Oaks CA: Sage, pp. 363–66.
- Haekwon, D. K. – Sundstrom, R.R., 2014. "Xenophobia and Racism." *Critical Philosophy of Race* 2, no. 1 (2014): 23, 10.1353/por.2014.0004
- Heitmeyer, W., 2002." Gruppenbezogene Menschenfeindlichkeit. Die theoretische Konzeption und erste empirische Ergebnisse" [Group-focused enmity. Theoretical conception and first empirical results]. In W. Heitmeyer (Ed.), *Deutsche Zustände*, Folge 1 Vol. 1, (pp. 15–36). Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, J. 1998. *Between facts and norms*. MIT Press.
- Kitzinger, D., 2000. „A morális pánik elmélete”, *Replika* 40, 23–48.
- Kurthen, H., Bergmann, W., Erb, R. (eds.) 1997. *Antisemitism and Xenophobia in Germany after Unification*, NY: Oxford University Press
- Messing, V. – Ságvári, B., 2016 „Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk. A magyarországi idegenellenesség okairól”, 10.18030/socio.hu.2016.2.17
- Örkény, A. – Váradi, L., 2010. „Az előítéletes gondolkodás társadalmi beágyazottsága, nemzetközi összehasonlításban”, *Alkalmazott pszichológia*, Vol. XII. 1-2., pp. 29-46 old.
- Schuetz, A. 1944. The Stranger: An Essay in Social Psychology. *American Journal of Sociology*, Volume 49, Issue 6 (May, 1944), 499-507.
- Sidanius, J. - Pratto, F., 1999. *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Wagner, U., Christ, O., Heitmeyer, W. 2010. "Ethnocentrism and bias towards immigrants", In J.in F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, & V.M. Esses. (Eds.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*. Thousand Oaks CA: Sage.
- Zick, A., Wolf, C., Küpper, B., Davidov, E., Schmidt, P., Heitmeyer, W. 2008. "The Syndrome of Group-Focused Enmity: The Interrelation of Prejudices Tested with Multiple Cross-Sectional and Panel Data", *Journal of Social Issues*. vol. 64. Issue 2. 363-383.

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

Függelék

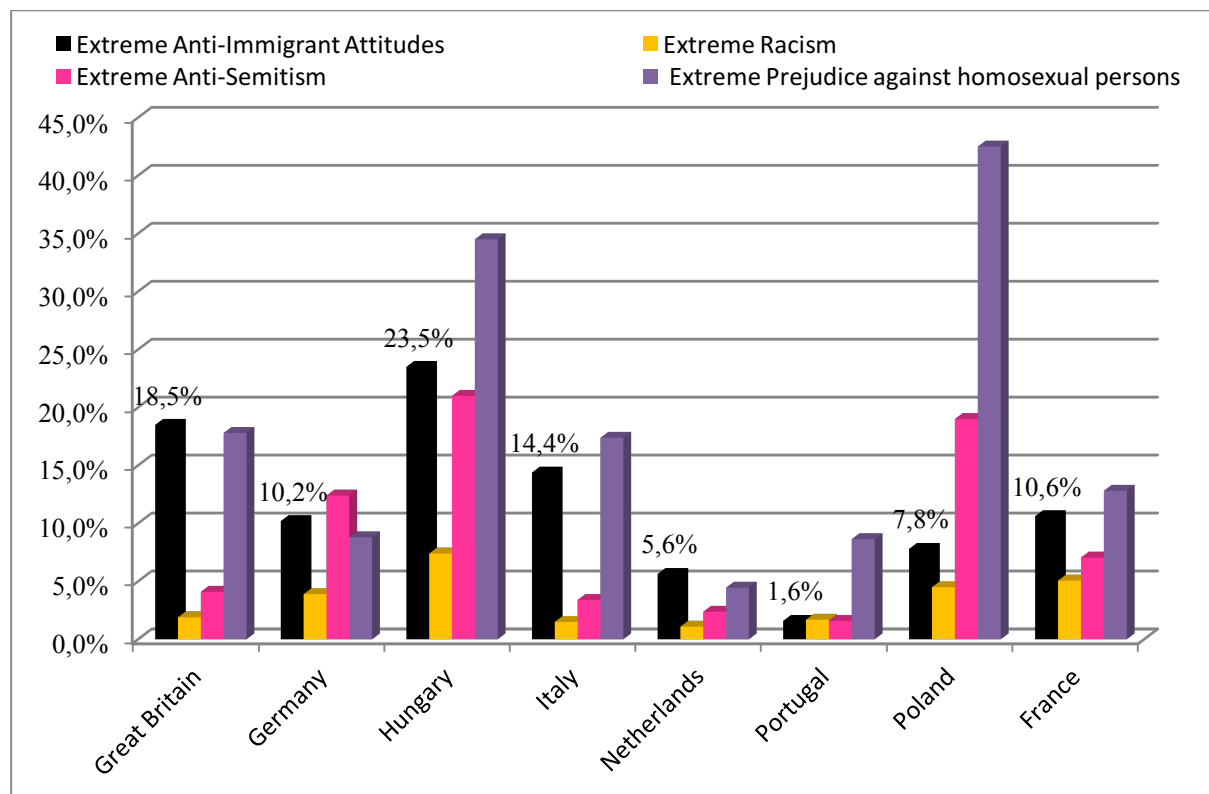
Az idegenellenesség és az előítéletesség erőssége tekintetében a kelet-nyugati különbségeket még szemléletesebben mutatja, ha a négy csoportrelációban a szélsőséges attitűdök előfordulását vizsgáljuk. Az eredeti kérdéseknél ugyanis négy válaszlehetőséget kínáltak fel a válaszadóknak, nevezetesen hogy nagyon egyetértenek, egyetértenek, nem értenek egyet, illetve nagyon nem értenek egyet. Ha a négy csoportrelációban (idegenellenesség, rasszizmus, antiszemitizmus és homofóbia) leválasztjuk azokat, akik szélsőségesen értettek egyet a felkínált itemekkel, a DEREK indexhez⁹ hasonló mérőeszközt kapunk. Mivel az előítéletesség négy típusát egyenként több kérdéssel mértük, amelyből aztán az egyes indexeket aggregáltuk, azt tekintettük szélsőséges nézettípusnak, ahol az egyes típusokban a kérdések többségénél a válaszadók a szélsőséges 4-es válaszkategóriát preferálták. A következő ábrán a szélsőséges válaszok arányát mutatjuk be, országonként, a csoportokkal szembeni elutasítás négy témájában.

⁹ A DEREK indexről részletesebben lásd: http://derexindex.eu/About_DEREX

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában **The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

Ábra A csoportokkal szembeni **szélsőséges** elutasítás (előítélet) mértéke országonként, GFE adatok 2008, százalék

A szélsőséges idegenellenesség messze legmagasabb arányban Magyarországon fordult elő, ahol a válaszadók közel egynegyede a leghatározottabban áltusította és negatívan ítélte meg a bevándorlókat. Ehhez képest még Nagy-Britannia mutat relatív magas szélsőséges megnyilvánulásokat, ahol a válaszadók közel egyötöde utasította el határozottan a bevándorlókat.

Németországban és Franciaországban ugyanakkor ez az arány mindössze egytized volt, sőt Hollandiában és Portugáliában még ennél is alacsonyabb. A legmeglepőbb azonban, hogy Lengyelországban sem találtunk nagy számban olyanokat, akik szélsőséges viszonyulnának az idegenekhez.

A lengyel példa azért is érdekes, mert ugyanakkor náluk elképesztően magas a szélsőségesen homofóbok aránya, közel ötven százalékos. E közben a három másik relációban a szélsőséges

Prof. Dr. Örkény Antal, PhD, DSc

**Az IDEGEN és az idegenekkel szembeni attitűdök Európában
The STRANGERS and the Attitudes towards Strangers in Europe**

attitűdök előfordulása relatív mértékben (antiszemitizmus és rasszizmus) vagy nagyon alacsony (bevándorlók)

Magyarországon mind a négy csoportrelációban kimagaslóan magas a szélsőséges nézetek előfordulása (leszámítva a rasszizmust). Az előítéletesség ilyen mintázata példa nélküli a vizsgált többi európai országban.

A többi európai országban a szélsőséges csoportokkal szembeni elutasítás nem tűnik nagyon magasnak, és általánosságban 10 százalék alatt marad. Ez alól csak néhány eset számít kivételnek: a bevándorlók esetében a már említett Nagy-Britannia és Olaszország, a homofóbia esetében ugyancsak Lengyelország, Nagy-Britannia és Olaszország.

Összességében azt látjuk, hogy szemben az előítéletesség általános mértékével Európában, ami elég intenzív volt 2008-ban (lásd 1. ábra), a szélsőséges nézetek terjedése még kevésbé jellemezte az Európai közvéleményt akkor (leszámítva Magyarországot, és a homofóbia esetében néhány más országot).